

ULIWMA BILIM BERIW MEKTEPLERINDE PROZALÍQ SHÍĜARMALARDA OQÍTÍWDIŇ ÁHMIYETLI MÁSELELERI

Dilafruz ABDIJAMILOVA

Ájiniyaz atındaĝı NMPI 2-kurs magistranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17704470>

Annotaciya: *Maqalada ulıwma bilim beriw mekteplerinde qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwǵa baylanıslı teoriyalıq miynetlerge sholıw jasaladı. Sonıń menen birge mekteplerde prozalıq shıǵarmalardı oqıtıw boyınsha metodikalıq usınıslar bildiriledi.*

Tayanch so‘zlar: *Maktab, adabiyot fani, nasriy asarlar, dastur, zaruriyat.*

Аннотация: *В статье представлен обзор теоретических работ, связанных с преподаванием каракалпакской литературы в общеобразовательных школах. Кроме того, будут разработаны методические рекомендации по преподаванию прозаических произведений в школах.*

Ключевые слова: *школа, литература, прозаические произведения, программа, необходимость.*

Annotation: *The article provides an overview of theoretical works related to the teaching of Karakalpak literature in general education schools. At the same time, methodological recommendations will be provided for the teaching of prose works in schools.*

Key words: *School, literature, prose works, program, necessity.*

Házirgi waqıtta ulıwma bilim beriw mekteplerinde qaraqalpaq ádebiyatı sabaqları ádebiy oqıw (I-IV), baslanǵısh ádebiy kurs (V-VII klass hám VIII-IX klass), tariyxıy-ádebiy tiykarında kurs (X-XI klass yaki orta arnawlı, kásip-óner mektepleri, texnikumlar) oqıtıladı hám óz aldına quramalı mektep ádebiy bilimlendiriw sistemasını quraydı.

Usı ulıwma orta bilimlendiriw mektep sistemasın qurawshı qaraqalpaq ádebiyatı pánine baylanıslı ózlestiriletuǵın bilim, kónlikpe hám uqıplılıqlardı oqıtıwshı hám oqıwshınıń óz-ara birgeliktegi iskerligi tiykarında onıń izbe-izligin hám úzliksizligin támiyinlew zárúr boladı. Óytkeni, «oqıwshınıń jetik kásip iyesi sıpatında qalıplesiwinde onıń jeke sıpatları júdá úlken áhmiyetke iye. Jeke sıpatlar individtiń shańaraq hám úzliksiz bilimlendiriw sistemasında, tiykarınan, ádebiy bilimlendiriw arqalı alatuǵın tárbiyası processinde rawajlanadı. Bunday sharayatta

tolıq nátiyjege erisiw ushın ádebiy bilimlendiriwde izbe-izlik hám úzliksizlik principin qollanıw unamlı nátiyje beredi». [1.31] Alımlardıń tastıyıqlawınsha, bul princip bilimlendiriwde zárúrli fiziologiyalıq-psixologiyalıq nızamlıq esaplanıp, bilimlerdi logikalıq baylanıslılıqta úyreniwdi támiyinleydi. Bul nızamlıq bilimlendiriwdi shólkemlestiriwdiń tiykarı bolıp tabıladı. [2.324-325] Bilimlendiriwde izbe-izlik eki túrli kóriniste qollanıladı. Birinshisi-bilimlendiriw túrleri arasındaǵı izbe-izlik. Bunda

bilimlendiriwdiń keyingi túri mazmunı aldınıǵısın jarım-jartı tárizde tákirarlap, mazmun tárepinen mazmunı jaǵınan izbe-iz baylanısqa halda keyingisinde dawam etedi. Ekinshisi – oqıw pánleri arasındaǵı izbe-izlik bolıp, ádette, pánler aralıq hám predmetler aralıq baylanıs arqalı ámelge asırıladı. [3.9] Sol sıyaqlı ilimiy-pedagogikalıq izertlewlerde anıqlanıp hám

úyrenilgenindey, mekteplerde qaraqalpaq ádebiyatı pánin oqıtıw barısında pán oqıtıwshısının iskerligi tómendegi taqlette sáwlelenedi:

a) klastaǵı hár bir oqıwshının ádebiy bilim dárejesin anıqlaw hám jańa bilimlerdi ózlestiriwdegi boslıq hám úzilislerdi saplastırıwda járdem beredi;

b) ádebiy bilimlendiriw mazmunında MBS, oqıw rejesi hám oqıw baǵdarlaması boyınsha izbe-izlik hám úzliksizlik principine ámel qıladı;

v) oqıwshılardıǵa qaraqalpaq ádebiyat páninen ótiletuǵın tema hám oǵan baylanıslı izbe-izligin, soǵan maslastırıp basqa pánlerdegi ámeliy áhmiyetin túsindirip baradı;

g) sabaq procesinde temalardıń izbe-izligin túsiniw hám

turmıslıq mısallardıǵa baylanıstırıp bayanlaydı;

d) taza temaǵa baylanıslı materiallardı ápiwayıdan quramalıqqa qaray izbe-iz úyreniw usılların túsindiriw, úyge tapsırma, klass, klastan tısqarı jumıslardıń izbe-izligin támiynleydi.

e) baplar boyınsha ádebiy bilimlerdiń sistemalı, bir pútin, tutas qalıpleskenligin anıqlaw ushın oqıwshılardan baptıń ádebiy túsiniwler shejiresin qalıplestiredi hám oǵan baylanıslı baylanıslı tapsırmalar sistemasın dúziwge úyretedi.

Al, mektep oqıwshısının iskerligi bolsa:

a) ótilgen temalardıǵa baylanıslı bilimlerdi ózlestiriw, temaǵa baylanıslı kuramalı túsiniwlerdi anıqlawı, oqıtıwshıdan hár qashan ámeliy járdem alıwı;

b) temalardıń óz-ara baylanıslılıǵın túsiniw hám ańlawı. Ádebiy bilimler, belgili bir tema júzinen túsiniwler shejiresin qıyal ete alıwı;

v) ótilgen temanıń kórkem, ideyalıq-estetikalıq bahalıǵın úyreniwı,

oqıw materialının basqa pánler menen baylanıslılıǵına misal keltire alıwı;

g) ótilgen temanıń izbe-izligin ańlaw hám onıń mazmunmánisiniń shıǵarmalardaǵı bayanlanıwın túsiniwı;

d) jazıwshı dóretiwshiligin, ádebiyatqa qatnaslı teoriyalıq túsniwler menen baylanıstırıp úyreniwı, kórkem shıǵarmanıń talqılanıwınıń logikalıq rejesin dúziwı hám óz betinshe talqılay alıwı úyreniwı;

e) bap yaki bólimler boyınsha berilgen tekseriwshi tapsırmalardıń mazmunın ańlawı, baplar boyınsha túsiniwler shejiresin jaratıwı hám ondaǵı baylanıslılıqtı ámeliyatta kórgizbeli tárizde túsindire biliwı hám tapsırmalardı orınlay alıwı lazım boladı. Solay

etip, mekteplerde qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda birinshi baslı orında onıń izbe-izligi hám úzliksizligin támiynlew zárúrligi óz-ózinen

belgili. Ilimiy izertlewlerde atap kórsetilgenindey-aq, mekteplerde oqıwshılardıǵa beriletuǵın bilimler hám olardıǵa sińdirilgen ámeliy kónlikpeler sisteması belgili bir hújjetler, sabaqlıqlar hám qollanbalarda sáwlelenedi. Tap usı nárseler tálim mazmunın degen túsinikti ańlata aladı. Solardan, joqarıdaǵı hújjetler, qollanba hám sabaqlıqlar qanshelli quramalı bolsa tálim mazmunı da sonshelli tereńlesip baradı. Tálim mazmunı haqqındaǵı ilimiy koncepciya (jol jorıq) lar qanshelli tiykarlı bolsa, al bul koncepciyalarǵa súyenip islep shıǵılǵan oqıw rejeleri kay dárjede puxta hám oqıwshılardıń tábiyatlarına mas, hár bir oqıw predmeti boyınsha tayarlanatuǵın baǵdarlamalar kanshelli quramalı, baǵdarlamaǵa tiykarlanıp dúzilgen sabaqlıqlar oqıwshılardı pikirlewǵe umtıdıraturaǵın, bul sabaqlıqlardan paydalanıw jolları bayan etilgen hám de oqıtıwshılar hám oqıwshılar ushın sabaqlıqlarda sáwlelendire almaǵan maglıwmatlardı da usınıs etetuǵın qollanbalar kanshelli tiykarlı bolsa, mektep táliminiń mazmunı sonshelli tereń, turmıshıq hám oqıwshılar tulǵasın qalıplestiriwge qaratılǵan iskerlikte nátiyjelilirek boladı.[4.49]

Usı kózqarastan alıp qaraǵanıwızda, mekteplerde qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwdıń mazmunın belgilewge xızmet etetuǵın hám nátiyjeliliginiń asırıwda, qalaberse, ádebiy bilimlendiriw jetilistirip barılıwında bul pán ushın dúzilgen oqıw baǵdarlamasınıń sapa dárejesi hám onıń ishinde berilgen prozalıq shıǵarmalardıń úyreniliw baǵdarları ayrıqsha orın tutadı. Sebebi, ádebiyat oqıw pání sıpatında «oqıwshılarda emocional, dóretiwshilik, ruwxıy-manawayiy sıpatlardı bayıtıp, dúnyaqarasın qalıplestiredi. Ádebiyat sabaqlarındaǵı oqıw materialların úyreniw oqıwshılardı tek ǵana bilim berip qoymastan, olardıń ruwxıy-estetikalıq talǵamın da tárbiyalaydı». [5.57] Oqıw qaraqalpaq tilinde alıp barılatuǵın mektepler ushın dúzilgen «Qaraqalpaq ádebiyatı» pání baǵdarlamasınıń didaktikalıq, metodikalıq jaqtan puxtalıq tárepleri bar. Solardan, baǵdarlamada ádebiyat pániniń tiykarǵı maqseti sıpatında milliy hám dúnya ádebiyatınıń ájayıp úlgi lerin oqıtıw arqalı oqıwshılardıń ruwxıy, ádep-ikramlılıq dúnyası ádebiy estetikalıq kózqarasın qalıplestiriw hám olarda erkin pikirlew, obrazlı sanalı baylanıslı bilim, kónlikpe, uqıplılıqlardı payda etiw hám rawajlandırıw, oqıwshılardı kórkem ádebiyatqa qızıqtırıw, shıǵarmalardı úyretiw barısında álem hám insan tábiyatı, milliy hám ulıwma insanıyılıq qadiriyatlar, sonday-aq, kitap oqıw mádeniyatın qalıplestiriw arqalı oqıwshılardıń ruwxıy dúnyasın, dúnya tanımın bekkemlep barıw haqqında sóz etilgen. Sonıń menen birge pándi usı oqıtıwdıń baylanıslı kelip shıǵatuǵın tiykarǵı wazıypalar atap kórsetilgen. Oǵan muwapıq ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde qaraqalpaq ádebiyatı pánin okıtıwdıń baslı tiykarǵı wazıypaları qatarında oqıwshılardıń awızeki hám sóylewi ádebiy til

ólshemleri negizinde qáliplesiwi hám rawajlanıwın támiyinlew, sóylew kompetenciyasın ósiriw, jazba sóylewde joqarı sawatxanlıq, ádebiy til ólshemlerine ámel etiw, stillik ráń-báreńlikten paydalana alıw, kónlikpe hám uqıplılıqların rawajlandırıw hám qaraqalpaq ádebiyatı pání mazmunınan kelip shıqqan halda oqıwshılarda tayanısh hám pánge tiyisli kompetenciyalardı qáliplestiriw ekenligi tuwralı toqtalıp ótıledi. Bunnan basqa onda qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha mámleketlik bilimlendiriw standartlarınıń mazmunın, kólemin durıs kórsetip beriwge háreket etilgen. Sonday-aq, bul baǵdarlamada ádebiyat pánine tayanısh hám pánge baylanıslı kompetenciyalardıń elementleri qáliplestiriliwi jóninde toqtalıp ótıledi.

Ulıwmalastırıp aytqanda, mekteplerde qaraqalpaq prozasın oqıtıw boyınsha ilimiy-izertlew jumıslarınıń azlıǵına baylanıslı usı salanıń zamanagóy milliy metodikalıq bazasın rawajlandırıw búgingi kúnniń pedagogikasınıń aldında turǵan áhmiyetli wazıypalarınan bolıp esaplanadı.

Ádebiyatlar:

1. Файзуллаева Г. Адабий таълимда узлуксизлик қандай таъминланади? //
2. Тил ва адабиёт таълими. – Т,2015, №.7.31-б
3. Хасанбоев Ж ва бошқалар. Педагогика. Тошкент: 2011, 324-325-бетлер.
4. Ҳимматов Е. Таълимда узвийлик ва узликсизли муаммолари // Узликсиз
5. Таълим,-Тошкент, 2009, №1. 9-бет.
6. Йўлдошев Қ. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари . -Тошкент, 1996.49-бет
7. Тўйчиева М. Адабиёт дарсларида педагогик вазифалар: мазмун,
8. моҳият // Халқ таълими. – Тошкент, 2017, №6. 57-бет.